

NASTAVA MODERNE HISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE
Dodatni nastavni materijal

Balkanski ratovi

Izdavači: Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi, Solun i CPU Printing company d.o.o. Sarajevo
Za izdavače: Nenad Šebek i Dževdet Tuzlić
Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Balkan wars, Thessaloniki 2009.
Adaptacija na bosanski jezik: Besim Mulamuhčić
Lektura: Dženisa Bužimkić
Korektura: Fahrija Šulejić
Priprema za štampu: Nurudin Bajramović
Štampa: CPU Printing company d.o.o. Sarajevo
Tiraž: 700 primjeraka

Ovo izdanje finansirala je EU

The European Union's Instrument for
Pre-accession Assistance (IPA)

“The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.”

Stavovi ove publikacije su isključiva odgovornost autora i ni na koji način ne izražavaju stavove Evropske unije niti izdavača.

Za CDRSEE:

Izvestilac upravnog odbora za projekat Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope: Kosta Karas
Izvršni direktor: Nenad Šebek
Direktorka programa: Korina Noak Aetopoulos
Direktor programa za BiH: Dževdet Tuzlić
Projektni tim: Andonis Hadzijanakis, Dženi Demetriu, Suzan Nado Bustamante i Zvezdana Kovač

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822
e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN 978-9958-1976-5-9 (CPU)

NASTAVA MODERNE HISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE
D o d a t n i n a s t a v n i m a t e r i j a l

HISTORIJSKA ČITANKA 3
Balkanski ratovi

Urednici: VALERY KOLEV i CHRISTINA KOULOURI

Urednica serije: CHRISTINA KOULOURI

Urednik serije izdanja na bosanskom jeziku: ENES MILAK

Sarajevo 2012.

Sadržaj

Uvod	13
Hronologija	17
Prvo poglavlje: Ekonomije i društva	23
Ia. Ljudi	24
Tabela 1 Porast balkanskog stanovništva, 1878–1912.	24
Sl. 1 Monastir/ Bitolj	24
Tabela 2 Stanovništvo u gradovima i prijestonicama balkanskih nacionalnih država, 1860–1910.	25
Sl. 2 Žene u Kastoriji, s početka XX stoljeća	25
Tabela 3 Procjena broja stanovnika u evropskim pokrajinama Osmanskog carstva za 1911. godinu	26
Sl. 3 Svakodnevni život na ulicama i pijacama, Solun	26
Sl. 4 Pijaca ovaca u Istanbulu	27
Tabela 4 Etnička podjela stanovnika Istanbula, 1897.	27
Sl. 5 Pastiri u Epiru, 1912.	28
Tabela 5 Prekomorske migracije iz balkanskih nacionalnih država, 1867–1915.	28
I-1. Grčki doseljenik u SAD Stiv Hadzis priča o svom životu	29
Ib. Ekonomija	30
Tabela 6 Budžeti balkanskih država, 1898–1912.	30
Tabela 7 Struktura državnih troškova po glavi stanovnika u 1911.	30
I-2. Poljoprivreda u osmanskoj Makedoniji, prva decenija XX stoljeća	31
Sl. 6 Predionica braće Sajas u Solunu	31
Tabela 8a: Balkanski izvoz, 1901–1911.	32
Tabela 8b: Balkanski uvoz, 1901–1911.	32
Sl. 7 i Sl. 7a Prijevozna sredstva u Albaniji početkom XX stoljeća	33
Tabela 8 Balkanske željezničke pruge u upotrebi, 1870–1912.	34
I-3. Analiza bugarskih željeznica načelnika generalštaba bugarske vojske	34
Tabela 10 Telegrafi 1910. godine	35
Sl. 8 Vila Alatini u Solunu, 1913.	35
Ic. Kultura	36
Sl. 9 Čas historije u ženskoj gimnaziji, Atina 1911.	36
I-4. Jevrejski dječak opisuje svoje školovanje u Solunu	37
Tabela 11 Nepismenost početkom XX stoljeća	38
Tabela 12 Osnovne škole i učenici (krajem XIX i početkom XX stoljeća)	38
Sl. 10 Jevrejske žene plešu, Solun	39
Sl. 11 <i>Tkalje</i> , Avdela 1907. godine – prvi balkanski film	39

Drugo poglavlje: Politika	41
Ila. Pokretačke ideologije	42
Karta 1 Nacionalne aspiracije balkanskih zemalja	42
Sl. 12 Rumunska karikatura, 1913.	42
Tabela 13 Suparničke statistike o Makedoniji	43
II-1. Očekivanja srpskog vojnika	43
II-2. Ideologija žrtve, rumunski vojnik	44
II-3. Turci i osmanizam	44
II-4. Osjećanja seljaka kršćana prema mladoturcima u osmanskoj Makedoniji	45
Sl. 13 Komite u oblasti Kastorija, početak XX stoljeća	45
II-5. Ideja o balkanskom savezu Ivana Vazova, bugarskog pjesnika	45
II-6. Balkanski savez prema Srpskoj socijaldemokratskoj partiji	46
A. Iz govora lidera Srpske socijaldemokratske partije Dimitrija Tucovića na antiratnim demonstracijama 1912.	46
B. Iz govora člana Socijaldemokratske partije D. Lapčevića u Narodnoj skupštini 7. (20) oktobra 1912.	46
II-7. Izvještaj Centralnog komiteta Bugarske laburističko-socijal-demokratske partije (lijevo krilo) ISB-u, 1912.	47
II-8. Izvještaj Socijalističke federacije Soluna poslat ISB-u, 1912.	47
Tabela 14 Ljudski resursi za vrijeme balkanskih ratova 1912–1913.	48
II-9. Crnogorske novine o ciljevima rata, 1912.	48
II-10. Novine vladajuće partije u Bugarskoj o srpsko-bugarskom sukobu oko Makedonije 1913.	49
Sl. 14 Albanija brani Skadar i Janjinu od majmuna – Crne Gore, tigra – Grčke i zmijske – Srbije	50
Sl. 15 Rumunija pod teretom mandata evropske civilizacije	51
II-11. Tumačenje rumunskih interesa od strane profesionalnog historičara neposredno poslije balkanskih ratova	52
IIb. „Istočno pitanje“	52
II-12. Prikaz „istočnog pitanja“ jednog francuskog historičara, 1898.	52
A. Islamizam protiv kršćanstva	52
B. Osmansko carstvo i balkanski narodi	53
C. Evropski koncept	53
Sl. 16 <i>Divno strašilo za ptice</i> , karikatura E. Muanovića (Beograd, 1912)	54
Sl. 17 <i>Krava muzara</i> (osmanska karikatura, 1909)	55
II-13. Uloga velikih sila, prema opisu makedonskog revolucionara iz Velesa	55
II-14. Cirkularno pismo ruskog ministra inostranih poslova Sazonova ruskim diplomatskim predstavnicima u inostranstvu, 18. oktobar 1912.	55
II-15. „Dobri monarh“	56
II-16. Članak u rumunskim novinama, 16. juni 1913. godine – dan bugarskog napada na Srbiju	56
II-17. Odlomak iz knjige jednog rumunskog političara	56
II-18. Podjela ratnog plijena	56
Sl. 18 <i>Evropa i bijesna djeca</i> (rumunska karikatura)	57

IIc. Očekivanje i objava rata	57
II-19. Rat se nije očekivao u Osmanskom carstvu	57
II-20. Saopćenje Đorđa I, kralja Grčke, o objavi rata Osmanskom carstvu, 5. oktobra 1912.	57
II-21. Manifest bugarskog cara Ferdinanda o objavi rata Osmanskom carstvu, 5. oktobra 1912.	58
Sl. 19 <i>Putovanje iz zadovoljstva</i> (osmanska karikatura, 5. oktobar 1912)	58
II-22. Proglas komandanta Istočne turske armije Abdulah-paše vojnicima, 8. oktobar 1912.	59
Sl. 20 <i>Balkan protiv tiranina</i> , 5. oktobar 1912. (grčka litografija)	59
II-23. Očekivanje rata u Srbiji, 8. oktobar 1912.	60
II-24. Jedan Bugarin opisuje narodno raspoloženje pred rat	60
II-25. Odlomci iz dviju novina izdavanih na albanskom jeziku u inostranstvu koji iznose dva različita stava o Prvom balkanskom ratu	60
A. Iz novina izdatih u Bostonu	60
B. Iz novina izdatih u Sofiji	61
Sl. 21 Ispraćaj – u Sofiji i u Istanbulu	61
II-26. Dijelovi iz sporazuma o savezu između Kraljevine Grčke i Kraljevine Srbije, potpisanog 19. maja (1. juna) 1913.	62
Sl. 22 Crnogorci se raduju objavi rata, 1912.	62
II-27. Proklamacija crnogorskog kralja Nikole, 27. jula 1913.	62
II-28. Proklamacija grčkog kralja Konstantina, 21. juna 1913.	62
II-29. Novinsko i javno mnjenje u Rumuniji pred rumunsku invaziju Bugarske u Drugom balkanskom ratu	63
A. Hoćemo rat	63
B. Ogromna masa svijeta	63
Sl. 23 Hora – rumunski vojnici igraju tradicionalno rumunsko kolo na putu za Bugarsku	64
II-30. Članak u rumunskim novinama kojim se žele objasniti razlozi i ciljevi rumunskog napada na Bugarsku	64
II-31. Izjava bugarskog premijera Stojana Daneva o rumunskoj invaziji Bugarske	64

Treće poglavlje: Društva u ratu 67

IIIa. Ratni frontovi	68
Sl. 24 Bugarska vojska	68
III-1. Opis pobjede srpske vojske kod Kumanova	69
Sl. 25 Posljednji pozdrav (Kumanovska bitka)	69
III-2. Grčka vojska zauzima Solun	69
Sl. 26 Prijestolonasljednik Grčke ulazi u Solun	70
Sl. 27 Predaja turske zastave kralju Nikoli po ulasku crnogorskih trupa u Skadar, april 1913.	70
Sl. 28 Bugarski car Ferdinand na ruševinama tvrđave u Kavali	71
Sl. 29 <i>Grčko-bugarsko „bratstvo“</i> , rumunska karikatura	72
III-3. Srpski vojnik pomaže turskoj djeci	72
Sl. 30 Turska djeca pozdravljaju srpske vojnike, 1912.	73

III-4.	Riza Nur objašnjava uzroke osmanskog poraza	73
III-5.	Major Milovan Gavrilović opisuje kako je zarobio Šukri-pašu	74
III-6.	Izvještaj francuskog vojnog atašea u Sofiji o tome kako je tvrđavu u Jedrenu osvojila bugarska vojska	75
III-7.	Jedrene je palo! – članak u rumunskim novinama	75
Sl. 31	<i>Namirenje tursko-bugarskog sukoba</i> , rumunska karikatura 1913.	75
IIIb. Život na frontu		76
III-8.	Od planine Starac do Bitolja: Dnevnik jednog obveznika Dunavske sanitetske kolone (Kumanovska bitka), koji ilustrira situaciju u srpskoj vojsci	76
III-9.	Patnje konja, po priči turskog poručnika	76
Sl. 32	Transport ranjenih vojnika iz solunske luke	76
III-10.	Stanje bugarske vojske u Trakiji, opis jednog Francuza	77
Sl. 33	Češki ljekar dr Jan Levit u krugu bolnice Srpskih sestara	77
III-11.	Hrvatski ljekar iznosi svoja osjećanja poslije posjete bojištu kod rijeke Marice	77
III-12.	Izet-Fuad-paša opisuje oskudicu u kruhu u turskoj vojsci	78
III-13.	Odlomci iz sjećanja rumunskog vojnika	79
Sl. 34	Grčki logor kod Ksantija	79
III-14.	Odlomci iz dnevnika Vasilisa Surapasa, grčkog dobrovoljca	79
III-15.	Moral u bugarskoj vojsci, analiza bugarskog načelnika generalštaba mnogo godina poslije rata	79
III-16.	Iz sjećanja rumunskog oficira o prelasku pontonskog mosta na Dunavu kod Korabije	80
III-17.	Susret turskih i crnogorskih vojnika u Skadru poslije predaje grada	80
IIIc. Paralelni rat		81
III-18.	Pismo Ipokrata Papavasilijua svojoj ženi Aleksandri	81
III-19.	Karnegijeva fondacija za međunarodni mir komentira „paralelne“ gubitke poslije spaljivanja sela i egzodusa ljudi	81
Sl. 35	Ruševine Sera	82
III-20.	Borba muslimana, oktobar 1912.	83
III-21.	Bugarska egzarhija pokušava da preobradi bugarske muslimane u kršćane	83
Sl. 36	Bugarski konvoj Crvenog križa	83
III-22.	Proglas o pokršćavanju muslimana u Crnoj Gori iz Referata crnogorske Isljedne komisije za utvrđivanje zloupotreba organa vlasti na prostoru Peći, Rožaja i Đakovice 1913. godine	83
III-23.	Zvanična osuda nasilničkog postupanja bugarskog generalštaba	84
III-24.	Razaranja uzrokovana ratom u selima oko Skadra i agonija stanovništva koje pokušava da nađe „opravdanje“ za svoju patnju – prikaz Meri Edit Daram	85
Sl. 37	Gladna sirotinja opsjeda baštu italijanskog konzulata, Skadar	85
Sl. 38	Bugari dijele kruh izgladnelim stanovnicima Jedrena	86
IIId. Iza linije fronta		87
III-25.	Opis Beograda jednog hrvatskog dopisnika	87
III-26.	Opis Istanbula jednog francuskog novinara	88
	A. U novembru 1912.	88
	B. U martu 1913.	88

Sl. 39	Dijeljenje pomoći porodicama vojnika mobiliziranih u rumunsko-bugarskom ratu, 1913.	89
III-27.	Situacija u Skadru za vrijeme opsade grada, prema opisu italijanskog novinara	89
Sl. 40	Na Cetinju – žene, djeca i ranjeni vojnici	90
III-28.	Srpska žena	90
III-29.	Grkinja, pripadnica više klase, nudi svoje usluge bolničarke i govori o svojim iskustvima	91
Sl. 41	Srpkinje vježbaju gađanje iz puške, 1912.	91
Sl. 42	Bolničarke s pacijentima, 1913.	92
Sl. 43	Turkinje nude svoje usluge bolničarki u Istanbulu, 1912.	92
III-30.	Incident između bugarskih građana i naoružanih rumunskih vojnika u bugarskoj kafani, prema priči rumunskog oficira	93
III-31.	Turci i Jevreji u Beogradu za vrijeme Prvog balkanskog rata	93
III-32.	Djeca se igraju rata u Beogradu	93
Sl. 44	Djeca se igraju rata u Vranju, Srbija	94
Sl. 45	Djeca kao bolničari u Podgorici	95
Sl. 46	Srpski ženski odbor Crvenog križa u Njujorku, organiziran radi prikupljanja pomoći za ranjenike	95
III-33.	Akcije prikupljanja novca za „južnoslavensku braću“ u Hrvatskoj	96
Sl. 47	Kiparski dobrovoljac u balkanskim ratovima	96
III-34.	Dobrovoljci i novčana pomoć sa Kipra	96
III-35.	Bugarski mljekadžija u Istanbulu	97
Sl. 48	Reklama za mlijeko u Grčkoj	98

Četvrto poglavlje: Frontovi i posmatrači 99

IVa. Balkanske pokrajine Osmanskog carstva 99

IV-1.	Odluke o stavu Albanije u slučaju balkanskog rata, 14. oktobar 1912.	99
IV-2.	Herbert Adam Gibbons o skadarskom otporu	100
Sl. 49	Prije napuštanja Skadra: crnogorska majka sa sinom na grobu svog muža i njegovog oca	100
IV-3.	Telegram predsjednika albanske privremene vlade ministrima vanjskih poslova Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke, 29. novembra 1912.	100
Sl. 50	Albanski ustanici iz Mirdite spremni da pođu u rat protiv turske vojske, 1912. (prije Balkanskog rata)	101
IV-4.	Zvanična poruka austrougarskog konzula, poslata ministarstvu vanjskih poslova Austro-ugarskog carstva, Valona, 30. novembra 1912.	101
IV-5.	Opasnosti razgraničenja Albanije po svjetski mir – francusko viđenje	101
IV-6.	Memorandum grupe makedonskih intelektualaca koji žive u Sankt Peterburgu, od juna 1913, upućeno „vladama i društvima savezničkih balkanskih država“	102
Sl. 51	Grčki i srpski diplomati i vojni predstavnici na Kajmakčalanu raspravljaju o utvrđivanju granica poslije podjele Makedonije	103
IV-7.	Francuski novinar o ideji autonomije Makedonije, august 1912.	103

IVb. Balkanske teritorije Austro-ugarske 103

IV-8.	Odlomci iz knjige <i>Rat na Balkanu 1912–1913</i> , objavljene 1914. u Ljubljani, Slovenija	104
-------	---	-----

IV-9.	Slovenačko viđenje situacije u Makedoniji	104
IV-10.	<i>Obzor</i> , zagrebački dnevni list, 10. oktobar 1912.	105
Sl. 52	Hrvatska karikatura	105
IV-11.	Pokrajinska habsburška vlast uvodi posebne mjere u Bosni i Hercegovini	106
IV-12.	Ograničavanje dobrovoljačkog pokreta u Bosni i Hercegovini	106
IV-13.	Srpski dobrovoljci u Bosni i Hercegovini	106
Peto poglavlje: Poslije rata		109
Va. Političke posljedice		109
Tabela 15: Područje i populacija balkanskih država prije i poslije rata		109
Karte 2 i 3: Teritorijalne promjene na Balkanu - Londonski i Bukureštanski mirovni sporazum		110
V-1.	<i>Finis Turquiae? (Da li je Turska gotova?)</i> – komentar francuskog novinara, februara 1913.	111
V-2.	Odlomak iz članka u bugarskim novinama, 26. juli 1913.	111
V-3.	Iz govora Jovana Skerlića, pisca i narodnog poslanika u Narodnoj skupštini Srbije, 18. oktobra 1913.	111
Sl. 53	<i>Oslobođenje porobljene Grčke</i> (grčka litografija)	112
Sl. 54	<i>Bukureštanska mirovna konferencija</i> – rumunska karikatura	113
V-4.	Kako posljedice balkanskih ratova po Rumuniju vidi rumunski historičar Konstantin Kiritesku	113
Sl. 55	Zastave velikih sila na skadarskoj tvrđavi, maj 1913.	113
Sl. 56	Srpska vojska u Bitolju	114
V-5.	Martulkovljevo sjećanje o prvom susretu srpske vojske i građana njegovog rodnog grada Velesa, u jesen 1912.	114
Sl. 57	Promjena imena gradova: Uskub u Skoplje	114
V-6.	Srpski kralj Petar obećava jednaka prava svim narodima različitog etničkog porijekla koji žive na teritorijama pripojenim Srbiji	115
V-7.	Iz proklamacije crnogorskog kralja Nikole nakon zaključenja ugovora o miru u Londonu, 21. novembra 1913.	115
V-8.	Članak u rumunskim novinama o reakcijama naroda upravo pripojene južne Dobrudže, kao rezultat Drugog balkanskog rata	115
V-9.	Bugarski nacionalni interesi	116
Vb. Socijalno-ekonomski rezultati		116
Tabela 16: Gubici u balkanskim ratovima		116
Sl. 58	<i>Veličanje Balkanskog rata</i> – rumunska karikatura	117
V-10.	Gubici srpske vojske u balkanskim ratovima	118
V-11.	Prvi svjetski rat: drugačiji rat	118
V-12.	Nova Srbija – rezultati popisa stanovništva	118
Sl. 59	Izbjeglice	119
Sl. 60	Izbjeglice	119
V-13.	Broj i smještaj izbjeglica u Bugarskoj, prema izvještaju premijera V. Radoslavova na 17. sjednici Narodne skupštine	119
V-14.	Muslimanske izbjeglice u Solunu	119

Tabela 17	Balkanski doseljenici u Tursku	120
V-15.	Ekonomske posljedice po Solun, prema opisu Socijalističke federacije Soluna, 1913.	120
Vc. Ideološke posljedice		121
V-16.	Iz čitanke za peti razred osnovne škole, 1914.	121
Sl. 61	Naslovna strana čitanke za peti razred osnovne škole	121
V-17.	Kritički komentar na grčke udžbenike, iz izvještaja pedagoga i pobornika narodnog jezika, D. Glinosa, napisan 1926.	121
V-18.	Članak iz crnogorske štampe o predaji Skadra velikim silama	122
V-19.	Radikalizacija nacionalnih osjećanja u Bugarskoj, poslije poezije Ivana Vazova	122
V-20.	Odlomak iz sjećanja Mihaila Mađarova, bugarskog političara iz Narodne partije, u kojem on govori o svom bolu zbog sinovljeve smrti	
123		
V-21.	Komentar Antuna Gustava Matoša, poznatog hrvatskog pisca, u kojem on govori o svom bolu zbog izgubljenih srpskih prijatelja	124
V-22.	Rezultati ratova viđeni od strane Međunarodne komisije za istraživanje uzroka i načina ratovanja u balkanskim ratovima	124
V-23.	Oblast Kilkis poslije balkanskih ratova	125
	A. Osjećanja Turčina Iboš-age	125
	B. Susret s jednim Bugarinom	125
V-24.	<i>Strah</i> – roman Nedžaditja Kumalija o nasljeđu balkanskih ratova	126
Karta 4:	Jugoistočna Evropa poslije balkanskih ratova	127
Bibliografija		129
Ocijenite ovu knjigu		133

Balkanski ratovi 1912–1913. imaju izuzetan značaj za historiju jugoistočne Evrope XX stoljeća. Njihove dugoročne posljedice decenijama su se osjećale u političkom, socijalno-ekonomskom i kulturnom razvoju, a neke su i danas predmet naučnih, pa i javnih rasprava. Historiografije zemalja učesnica u tim ratovima nude nam protivrječna tumačenja, koja su različita ne samo između tih zemalja već i unutar njih samih. U zemljama kao što su Bugarska i Turska, trauma poraza pokrenula je traganje za „odgovornostima“, a identifikacija „uzroka“ rata imala je politički cilj. U Srbiji i Grčkoj, ratnim „pobjednicama“, balkanski ratovi su iz različitih razloga bili dio jednog šireg okvira u koji je spadao i Prvi svjetski rat za Srbiju, a za Grčku rat u Maloj Aziji.

Korijeni balkanskih ratova leže u posljedicama rusko-turskog rata 1877–1878. koji je obilježio kraj „istočne krize“ 1875–1878, jedne od najvećih kriza u historiji takozvanog „istočnog pitanja“. To pitanje sastojalo se od tri glavna elementa: diplomatske borbe između velikih sila oko uticaja nad osmanskim teritorijama, postupene propasti sultanovog carstva i nacionalnih oslobodilačkih pokreta balkanskih naroda za uspostavljanje nacionalnih država. Krizu između 1875. i 1878. godine riješile su velike sile na Berlinskom kongresu, proglašivši nezavisnost Crne Gore, Rumunije i Srbije – koje su sve, kao i Grčka, dobile nove teritorije – i stvorivši kneževinu Bugarsku i autonomnu pokrajinu Istočnu Rumeliju. Reforme i autonomija morale su biti sprovedene i u drugim evropskim zemljama Visoke porte: u Albaniji, Makedoniji, Epiru itd. Kipar je bio prepušten britanskoj administraciji, dok je Austro-ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu i Novi Pazar.

Međutim, Berlinski mirovni sporazum doveo je do niza sukoba i napetosti među balkanskim narodima, jer se pri stvaranju novih granica nije držao etničkih principa. Na mnogim mjestima gdje su stoljećima živjeli ljudi različitih nacionalnosti, taj sporazum je bio neprovodiv. Nijedna balkanska zemlja nije postigla nacionalno ujedinjenje unutar svoje države, a ono je postalo glavni cilj spoljne politike svake od njih. Posljedice tog nastojanja bile su sljedeće krize: ujedinjenje Istočne Rumelije i Bugarske i kao njegova posljedica srpsko–bugarski rat 1855, grčko–turski rat 1897, ustanak u Makedoniji 1903, aneksija Bosne i Hercegovine od strane Austro-ugarske i proglašenje nezavisnosti Bugarske 1908, albanski ustanak 1910–1912, i još neke manje tenzije.

Ipak je glavna tendencija u historiji balkanskih zemalja bila miran razvoj i modernizacija. Ulagani su napori u uspostavljanje modernih liberalnih ustavnih institucija i političkih sistema, u širenje komunikacionih mreža sa naglaskom na željeznicu i izgradnju puteva, u razvoj industrije i aktiviranje unutrašnjih i spoljnih trgovačkih veza. Balkanske zemlje su se u svakom pogledu suočavale s integracijom u Evropu. To je stvorilo duh nadmetanja i progresa. Nacionalna kultura bila je jedna od glavnih oblasti modernizacije i nadmetanja i tu je država djelovala kao ključni graditelj nacionalnog identiteta. Kako su balkanske zemlje gradile svoje nacionalne države, došlo je vrijeme da konsolidiraju svoje nacije. Sredstva korištena u tu svrhu bila su narodno obrazovanje, nacionalni praznici i proslave, vojna služba, nacionalne crkve. Duh nacionalizma dominirao je svakim događajem i procesom.

Istovremeno, sve balkanske zemlje su se trudile da osiguraju svoju egzistenciju stvarajući perspektivu za dalje širenje svojih teritorija na račun susjeda, a najviše na račun Osmanskog carstva. Motivacija za ovo varirala je od etnografskih, geopolitičkih i ekonomskih realnosti do historijskih i kulturnih prava. Najefikasniji instrumenti ove politike državnog nacionalizma bile su miletske škole, komunalne strukture u osmanskim pokrajinama u Evropi i sukob između Vaseljenske patrijaršije i Bugarske egzarhije. Njih su podržavali svi građanski i iredentistički pokretači.

Tokom prve decenije XX stoljeća situacija u Evropi doprinosila je ovakvom razvoju događaja. Sistem dva antagonistička vojna bloka, Antanta i Centralne sile, snažno je uticao na međubalkanske veze. Trka

u naoružavanju i militarizam postali su glavna odlika i društava jugoistočne Evrope. Ratni budžeti vlada zemalja jugoistočne Evrope iznosili su trećinu državnog budžeta. Udvostručile su svoje vojske i nabavile novo naoružanje iz Evrope. Sve je bilo spremno za rat. Pod stalnim pritiskom Antante, a najviše Rusije, postala je vrlo popularna ideja o stvaranju balkanskog saveza koji bi riješio zajedničke probleme svih balkanskih zemalja. Italijansko–turski rat 1911–1912, koji se završio italijanskim zauzećem Libije i Dodekaneza, i permanentna nestabilnost u evropskim osmanskim teritorijama još više su požurivali balkanske političare.

Raspad Osmanskog carstva ubrzan je poslije Mladoturske revolucije 1908. godine. Turski nacionalizam organizacije „Jedinstvo i napredak“ ojačao je kršćansko neprijateljstvo, udaljujući od sebe jedini narod tradicionalno lojalan režimu, Albance. Albanski ustanak 1911. predkazao je radikalnu promjenu u ravnoteži sila na Balkanu. Velike sile, naročito Italija i Austro-ugarska, bile su zabrinute za sudbinu Albanije dok su susjedne balkanske zemlje imale druge ambicije u istoj regiji. Prije košmarne podjele među susjedima – što je bila moguća perspektiva i za Albaniju poslije osmanskog poraza u italijansko-turskom ratu – albanske vođe su se odlučile na veliki ustanak radi obezbjeđivanja svog autonomnog položaja. Sredinom jula 1912, albanski ustanici su porazili tursku vojsku, a 30. jula su zahtijevali raspuštanje osmanskog parlamenta u roku od 48 sati.

Februara 1912. godine potpisan je pakt o savezništvu između Srbije i Bugarske, a maja iste godine sličan pakt između Grčke i Bugarske. Augusta 1912. postignut je usmeni dogovor između Bugarske i Crne Gore. Pokušaji da se Rumunija uključi u Balkanski savez ostali su bezuspješni. Savez je sklopljen pod strogim nadzorom Antante, s idejom da se iskoristi u predstojećem svjetskom ratu. Međutim, interesi balkanskih saveznika osujetili su taj plan. Preuzeli su inicijativu i zatražili reforme od osmanske vlade kao i autonomiju u Albaniji i Makedoniji. Kad je Porta to odbila, početkom oktobra 1912, počeo je rat uprkos naporima velikih sila da ga odlože.

Do početka novembra, do kraja prve faze rata, balkanski saveznici su pobjeđivali. Bugarska vojska se približila Istanbulu i Solunu, grčka vojska je ušla u Solun i držala pod kontrolom Epir i dio Makedonije, srpska je zauzela Kosovo, Novi Pazar, sjevernu Albaniju i dio Makedonije. Crnogorska vojska zauzela je dio Sandžaka i Metohiju. Grčka ratna mornarica je paralizirala osmanske komunikacije u Egejskom moru, dok je bugarska ratna mornarica uradila isto u Crnom moru. Krajem novembra potpisano je primirje, ali bez Grčke, koja je nastavila rat zauzimajući ostrva Lemnos, Lesbos, Hios i Samos u istočnom Egeju, i dalje napredujući prema južnoj Albaniji.

Mirovni pregovori započeti su u decembru 1912. u Londonu, gdje su ambasadori velikih sila zasjedali razrađujući uvjete mira. Balkanski saveznici su pokušali dobiti sve evropske osmanske teritorije zapadno od linije Enos–Midija, kao i egejska ostrva zajedno sa Kritom. Porta je predložila da Makedonija i Albanija dobiju autonomiju, ali da ona sama ne izgubi nijednu teritoriju. Sporazum koji su predložile velike sile bio je sličan prijedlogu saveznika. To je dovelo do državnog udara u Istanbulu i vlada je sredinom januara 1913. prekinula pregovore i obnovila neprijateljstva.

Druga faza rata trajala je gotovo tri mjeseca. Osmanske protivnapade u istočnoj Trakiji odbila je bugarska vojska; crnogorska vojska je zauzela utvrđenje Skadar, a grčka utvrđenje Janjinu, dok je bugarska vojska zaposjela Jedrene.

Mirovni pregovori u Londonu obnovljeni su i 17. maja 1913. godine – potpisan je mir. Saveznici su dobili sve osmanske teritorije u Evropi zapadno od linije Enos–Midija i ostrvo Krit. Podjela dobitka među državama postala je veliki problem, koji je doveo do raspada Balkanskog saveza. Rumunija je zahtijevala nadoknadu u južnoj Dobrudži. Bugarska je u početku to odbijala, ali je kasnije, aprila 1913, na konferenciji u Sankt Peterburgu pristala da ustupi grad Silistriju. A prava podjela ratnog plijena tek je predstojala.

Svi balkanski državnici, naoružani svim mogućim argumentima, zahtijevali su sve više teritorija. „Jabuka razdora“ bila je Makedonija, gdje se teritorijalno razgraničenje pokazalo gotovo nerješivim problemom. Dok je podjela između Srbije i Grčke bila lakša, aspiracije Bugarske bile su horizontalne, presijecajući grčke i

srpske okupacione zone. U balkanskim državama opozicione partije bile su ekstremno radikalne i zahtijevale su novi rat, ovog puta protiv bivših saveznika.

Grčka i Srbija su 19. maja 1913. godine potpisale pakt o savezništvu i postigle opsežan teritorijalni sporazum. Pokušaj Rusije da se održi još jedna konferencija balkanskih predsjednika vlada u Sankt Peterburgu u cilju rješenja teritorijalnih sporova bio je zakasnio i bezuspješan. Bugarski car Ferdinand je 16. juna 1913. naredio generalu Savovu da napadne srpske i grčke linije fronta u Makedoniji. Počeo je Drugi balkanski rat. Grčka, Srbija i Crna Gora objavile su rat Bugarskoj, a Rumunija ih je podržala. I Osmansko carstvo je podiglo vojsku protiv Bugarske. Poslije više od mjesec dana žestokih borbi, velike sile su opet intervenirale i zaustavile vojna dejstva. Mirovni ugovori potpisani u Bukureštu i Istanbulu donijeli su novi teritorijalni sporazum u jugoistočnoj Evropi. Rumunija je uzela južnu Dobrudžu, Srbija Kosovo, Novi Pazar i vardarsku Makedoniju. Grčka je dobila Epir, egejsku Makedoniju i Krit. Crna Gora je dobila gradove: Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Rožaje, Plav, Peć i Đakovicu. Bugarska je uzela pirejsku Makedoniju i zapadnu Trakiju. Osmansko carstvo je povratilo istočnu Trakiju. Albanija je proglašena nezavisnom državom.

Balkanski ratovi su stvorili novu situaciju na poluostrvu. Nijedna zemlja nije bila potpuno zadovoljna novim granicama, mada je u Osmanskom carstvu, u Bugarskoj i u Albaniji nezadovoljstvo bilo najveće. Grčka je zahtijevala ostrva u Egejskom moru, Srbija izlaz na more i Bosnu i Hercegovinu; Crna Gora je htjela Skadar, a Rumunija je bila zainteresirana za Transilvaniju i Besarabiju. Ove aspiracije su oblikovale politiku balkanskih država u vrijeme izbijanja Prvog svjetskog rata, koji je počeo na Balkanu i koji su mnogi savremeni historičari smatrali novim balkanskim ratom u koji su se ovog puta umiješale i velike sile.

Istovremeno, balkanski ratovi su sobom donijeli mržnju, sumnju i strah među balkanske narode. Narodne priče su izbrisale lična sjećanja i osjećanje zajedništva među susjednim zemljama, stvarajući neprijateljsku sliku. Psihološka trauma ratova koji su u svakoj od zaraćenih zemalja trajali dugo, sjedinila se sa novom traumom koju je izazvao Prvi svjetski rat i koja je bila posebno izražena u Osmanskom carstvu i u Bugarskoj. Decenijama su je prenosile izbjegličke porodice i tako uticale na zajedničko sjećanje svih balkanskih naroda. Ratovi su na tom temelju razvijali nacionalno osjećanje i nacionalni identitet, jačajući ideju nacionalne solidarnosti i zajedničke sudbine.

Cilj ove historijske čitanke jeste raskid sa tradicionalnim načinom prezentiranja balkanskih ratova, u školama i na univerzitetima, kao pretežno političkih događaja u kojima su glavne figure kraljevi, ministri i generali. Naravno, oni su igrali značajne uloge, ali su u vojnim operacijama učestvovali nižerangirani ljudi, koji su u svakodnevnom životu bili civili, a ratovi su uticali na svakodnevni život cijelog društva. Uobičajeno poimanje da rat predstavljaju samo bojišta, pobjede i poraze ima malo veze sa realnošću, jer su i obični ljudi u pozadini živjeli teško i u stalnom strahu da će izgubiti svoje najmilije. U tim teškim vremenima bilo je mnogo okrutnosti i zvjerstava, ali i mnogo humanosti i solidarnosti. Čak i u rovovima pod unakrsnom vatrom ljudi su u zajedničkoj patnji uspostavljali veze preko borbenih linija.

Naša ideja je da pokažemo razne vidove rata i način na koji su ih doživljavale različite grupe ljudi širom jugoistočne Evrope. Taj uporedni pristup će nam pomoći da razumijemo različito gledanje na historijske procese, uzimajući u obzir ne samo drugačije pozicije država i naroda već i različite trendove unutar jednog društva koje se, po definiciji, smatra „homogenim“. Upoređivanjem različitih savremenih i modernih stanovišta izbjeci ćemo iluziju „monolitne“ historije u kojoj se relativnost „istine“ vidi kao prepreka za razumijevanje prošlosti.

Ovu historijsku čitanku treba čitati uporedo i paralelno s ostalim trima. Prvo, ona je dodatak Historijskoj čitanci 1 koja opisuje početak raspada Osmanskog carstva. Drugo, ona se preklapa sa Historijskom čitankom 2 koja prati proces stvaranja država u jugoistočnoj Evropi. Balkanski ratovi su bili važna epizoda u konsolidiranju balkanskih nacionalnih država i u kulminaciji suprotstavljenih nacionalizama. I najzad, Historijska čitanka 4, koja pokriva Drugi svjetski rat, može se koristiti kao tačka upućivanja na ostale tri radi boljeg razumijevanja fenomena rata i ratnog iskustva u XX stoljeću.

Hronologija

Godina	Mjesec	Događaj
1911.	ljetno	Oživljavanje albanskog nacionalnog pokreta
	sredina jula	Napad Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) u Štipu, Makedonija. Osmanske protivmjere podstiču početne razgovore između Bugarske i Srbije.
	16. septembar	Italija objavljuje rat Osmanskom carstvu zbog pripajanja Libije.
1912.	29. februar	Potpisan srpsko-bugarski ugovor o odbrambenom savezu.
	16. maj	Tajni bugarsko-grčki mirovni sporazum o odbrambenom savezu
	21–27. maj	Italija preuzima ostrva Dodekanez.
	19. juli	Napad VMRO-a u Kozani, Makedonija. Osmanske protivmjere razjaruju balkanske kršćanske države.
	30. juli	Albanski pobunjenici zahtijevaju raspuštanje Osmanskog parlamenta u roku od 48 sati i uručuju zahtjev za autonomiju (da vilajeti Skadar, Kosovo, Janjina i Bitolj budu ujedinjeni u jednu pokrajinu; da albanski vojnici služe samo u toj pokrajini; da albanski bude jezik administracije i obrazovanja; da svi Albanci imaju pravo da nose oružje).
	15. august (oko)	Usmeni sporazum između Bugarske, Srbije i Crne Gore: Bugarska daje vojni zajam Crnoj Gori i plaća crnogorsku vojsku u vrijeme rata. Crna Gora pristaje da zarati protiv Porte bez provokacije.
	15. septembar	Srpska vlada izdaje tajno uputstvo broj 5669 svojim ambasadama da djeluju u cilju pripajanja Ohrida i Prilepa Srbiji.
	17. septembar	Ultimatum Balkanskog saveza (Bugarska, Grčka, Srbija) Porti: neodložna autonomija Makedonije prema Berlinskom mirovnom sporazumu. Vanredno stanje i opća mobilizacija objavljena u Turskoj i u balkanskim zemljama (18. septembar)
	18. septembar	Osnivanje 70 malih grupa aktivista VMRO-a u Sofiji za izviđanje i sabotaže u Makedoniji i Trakiji
	22. septembar	Tajna konvencija između Bugarske i Grčke
	23. septembar	Osnivanje Makedonsko-jedrenskog VAD-a (dobrovoljačkog odreda) od izbjeglica generala Petra Darvingova – oko 14.600 učesnika
	26. septembar	Crnogorska vojska započinje ratna dejstva protiv Porte.
	28. septembar	Crnogorska armija oslobodila Bijelo Polje.
	2. oktobar	Mirovni sporazum između Italije i Osmanskog carstva potpisan u Ušiju
	3. oktobar	Porta odbacuje ultimatum i prekida diplomatske odnose sa Srbijom, Bugarskom i Crnom Gorom, ali pokušava da popravi odnose sa Grčkom.

1912.	4. oktobar	Osmansko carstvo objavljuje rat saveznicima. Sljedećeg dana Bugarska, Grčka, Crna Gora i Srbija (7. oktobra) objavljuju rat Porti. Početak vojnih dejstava. Rumunija objavljuje neutralnost.
	7–15. oktobar	Bugarska vojska zauzima Istočne Rodope i zaustavlja osmansku kontraofanzivu (15–25. oktobar).
	8–13. oktobar	Prva i Treća bugarska armija probijaju prvi osmanski odbrambeni front Eskipolos - Petra, zauzimaju Lozengrad, a Druga bugarska armija opkoljava Jedrene. 13. oktobra srpska vojska zauzima Skoplje, Kumanovo, Veles i Štip u Makedoniji.
	9–10. oktobar	Grčka vojska dobija bitku kod Sarantaporosa.
	15. oktobar	Uvođenje srpskog administrativnog sistema na novim teritorijama u Makedoniji i na Kosovu. Crnogorska armija zauzima Pljevlja.
	16. oktobar	Prvo bombardiranje iz aviona u historiji ratovanja u Evropi – bugarska avijacija bombardira jedrensko utvrđenje.
	17. oktobar	Crnogorska armija oslobodila Peć.
	17–20. oktobar	Prva i Treća bugarska armija probijaju drugi osmanski odbrambeni front kod Lile Burgas – Bunarhisara.
	19–20. oktobar	Grčka vojska dobija bitku kod Janice.
	27. oktobar	U Rumuniji formirana nova vlada na čelu sa Titu Majoreskuom.
	28. oktobar	Grčka vojska ulazi u Solun (predat 27. oktobra) ujutro, a bugarska Rilska divizija popodne. Početak spora oko Soluna
	29. oktobar	Porta traži primirje u Sofiji, ali kralj Ferdinand I primorava bugarsku vladu da zanemari taj prijedlog i prikrije ga od saveznika.
	1. novembar	Početak pokrštavanja Pomaka u Rodopima. Misija zvanične bugarske crkve poslata u decembru.
	4–5. novembar	Prva i Treća bugarska armija vrše neuspješan napad na osmanski odbrambeni front kod Čataldže
	4–9. novembar	Deklaracije Centralnog komiteta VMRO-a protiv srpskih i grčkih aktivnosti u Makedoniji
	9. novembar	Uvođenje bugarske administracije na novim teritorijama
	14. novembar	Makedonsko-jedrenski dobrovoljački odredi porazili osmanske snage u zapadnoj Trakiji.
	18. novembar	Makedonsko-rumunsko društvo vrši pritisak na vladu da nešto preduzme.
	20. novembar	Primirje između saveznika i Porte. Grčka odbacuje primirje i nastavlja vojna dejstva u sjevernom Epiru.

1912.	20–21. novembar	Prvi sukobi između bugarske i grčke vojske nedaleko od Soluna, izgladjeni krajem mjeseca
	28. novembar	Nacionalni kongres u Valoni proglašava nezavisnost Albanije.
	3. decembar	Grčko-turska pomorska bitka kod ostrva Eli
	3–24. decembar	Londonska mirovna konferencija. Saveznici traže osmanske pokrajine u Evropi zapadno od linije Enos – Midija i ostrvo Krit. Porta predlaže da se da autonomija Makedoniji i odbija da preda teritorije. Na dan Božića Porta se povlači iz pregovora, velike sile vrše pritisak (nota od 4. januara 1913) i prijedlog saveznika biva prihvaćen. Londonska konferencija ambasadora najavljuje da Albanija treba postati nezavisna država (20. decembar).
	8–17. decembar	Propala bugarska tajna misija u Istanbulu radi separatnog mira sa Osmanskim carstvom
1913.	5. januar	Grčko-turska pomorska bitka kod Lemnosa
	16. januar	Bugarsko-rumunski protokol u Londonu za korigiranje teritorija u Dobrudži. Pod pritiskom Rusije, Sofija je spremna da korigira granicu.
	21. januar	Porta osuđuje primirje i kreće u neprijateljstva s pokličem „Sofija ili smrt!“.
	26–28. januar	Osmanske kontranapade u Galipolju i Čataldži i iskrcavanje u Šarkeju odbija bugarska vojska.
	30. jan–2. feb.	Bezuspješni bugarsko-rumunski pregovori o Dobrudži u Sofiji
	5. februar	Obnavlja se tajni mirovni sporazum između Rumunije i Austro-ugarske.
	21. februar	Grčka vojska zauzima Janjinu. Bugarsko-grčki incidenti kod Nigrite.
	5. mart	Ubistvo grčkog kralja Đorđa I u Solunu
	2. i 11–13. mart	Bugarska vojska zauzima Jedrene.
	18. mart – 26. april	Konferencija velikih sila u Sankt Peterburgu o sporu oko Dobrudže. Bugarska predaje Silistriju Rumuniji i garantira prava Vlaha u Makedoniji, ali tenzije ne prestaju.
	10. april	Crnogorska vojska zauzima utvrđenje Skadar.
	11. april	Crnogorska vojska zauzela Skadar.
	13. april	Primirje između Porte i Balkanskog saveza

	22. april	Potpisan grčko-srpski protokol, a za njim i vojni pakt (1. maj 1913).
	19–21. maj	Na sastancima bugarsko-grčke komisije o razgraničenju u Solunu postignut sporazum. Do kraja mjeseca razgraničenja su, sa nekoliko izuzetaka, dovršena.
1913.	1. maj	Pod ultimatumom, Crna Gora predala Skadar trupama Velikih sila.
	17. maj	Londonski mirovni sporazum
	19. maj	Grčko-srpski sporazum u Solunu
	26. maj	Crna Gora stala na stranu Srbije u ratu protiv Bugarske i poslala Srbiji u pomoć odred od 12 000 vojnika.
	30. maj	Srbija prekida željezničke veze sa Bugarskom.
	1. juni	Bugarski predsjednik vlade Ivan Gešov daje ostavku, a smjenjuje ga Stojan Danev. N. Pašić podnosi ostavku u Beogradu. Objema ostavkama vrši se pritisak na Rusiju u vezi sa nagodbom o arbitraži.
	5–13. juni	Bugarsko-srpski vojni sukobi oko Zletova
	15. juni	Tikveški ustanak VMRO-a, u pozadini srpske vojske, uz pristanak bugarske komande
	16. juni	Po tajnoj komandi cara Ferdinanda I, bugarska vojska napada srpsku kako bi pomogla pobunjenicima. Drugi dio bugarske vojske zauzima luku Leftera i granatira grčke krstarice. Početak Drugog balkanskog rata
	18. juni	Bugarska vlada odlaže sva vojna dejstva, smjenjuje glavnokomandujućeg bugarske vojske i postavlja na to mjesto proruski orijentiranog generala Radka Dimitrieva. Ruska vlada predlaže konferenciju.
	19–21. juni	Bugarsko-grčka bitka kod Kilkisa
	21. juni – 11. juli	Grčka ofanziva u istočnoj Makedoniji stiže do Simitlija (13. juli), gdje je zaustavlja bugarska vojska. Grčka vojska zauzima zapadnu Trakiju 15. jula.
	22–28. juni	Bugarska vojska zauzima Pirot u Srbiji.
	28. juni	Rumunija objavljuje rat Bugarskoj i do 5. jula bez otpora zauzima sjevernu Bugarsku. Austro-ugarska zaustavlja napredovanje Rumunije 11. jula
	30. juni	Porta počinje napredovanje u istočnoj Trakiji i zauzima Jedrene (10. juli).
	3. juli	Rumunska vojska okupira Varnu u Bugarskoj 6. jula. Rumunski konjički odred stiže u Sofiju.
	4. juli	Osnovana nova proaustrijska bugarska vlada na čelu sa Vasilom Radoslavovim
	13. juli	Muslimanski ustanak u zapadnoj Trakiji protiv povlačenja bugarske vojske i grčkog napredovanja – „republika Đumurđina/Komotini“
	15–17. juli	Bugarska kontraofanziva protiv grčke vojske kod Kresne

	29. juli	Konferencija ambasadora odlučuje da Albanija treba da bude „nezavisna, suverena kneževina“. Velike sile biraju princa Vilhelma fon Vida, 35-godišnjeg njemačkog kapetana u vojsci, za vladara Albanije. Trećeg septembra 1914. princ Vilhelm bježi iz zemlje.
1913.	17. juli – 16. august	Konferencija mira u Bukureštu; 18. jula primirje
	25. juli – 15. august	Evakuacija rumunske vojske iz Bugarske
	16. septembar	Istanbulski mirovni sporazum između Bugarske i Porte. Porta ponovo uzima istočnu Trakiju sa korigiranjem granice u korist Bugarske, koja uzima zapadnu Trakiju.
	1. novembar	Mirovni sporazum između Grčke i Porte potpisan u Atini.
	19. decembar	Firentinski protokol. Granična komisija, koju je postavila Londonska konferencija ambasadora, određuje albansku južnu granicu i Albaniji dodjeljuje Korču i Đirokastu koje je okupirala Grčka.
1914.	13. februar	Grčka dobija sva ostrva u istočnom Egeju osim Ivroza, Tenedosa i Kasteloriza i povlači vojsku sa teritorija dodijeljenih Albaniji.
	28. februar	Grci iz južne Albanije (koju oni zovu sjeverni Epir) proglašavaju nezavisnost pod vođstvom G. C. Zografosa, bivšeg ministra inostranih poslova Grčke.
	28. juli	Atentat na prijestolonasljednika Franca Ferdinanda u Sarajevu, Bosna. Početak „julske krize“
	1. august	Austrougarska objavljuje rat Srbiji – izbija Prvi svjetski rat. Sve druge balkanske zemlje ostaju neutralne.

